

§2. Палітычныя і прававыя погляды Ф. Скарыны

Найбольш яркім выразнікам інтарэсаў сярэдніх слаёў беларускіх гараджан, зацікаўленых у развіцці буржуазных адносін, стаў Францыск Скарына (1490—1551) — выдатны прадстаўнік нацыянальнай палітычнай і прававой думкі эпохі Адраджэння.

Ф. Скарына нарадзіўся каля 1490 г. у Полацку ў сям'і купца. У 1504 г. паступіў у Кракаўскі ўніверсітэт на факультэт свабодных мастацтваў, які закончыў са ступенню бакалаўра філасофіі. Гуманістычныя ідэі, з якімі ён пазнаёміўся ў Кракаве, захапілі юнака, і ён едзе ў Заходнюю Еўропу, дзе на працягу шасці гадоў удасканальвае свае веды ў розных навуках. У 1512 г. Ф. Скарына становіцца доктарам філасофіі і ў тым жа годзе Падуанскі ўніверсітэт прысвойвае яму — першаму з усходніх славян — вучоную ступень доктара медыцыны.

У 1517 г. Ф. Скарына пасяліўся ў Празе і распачаў актыўную выдавецкую дзейнасць. Ён пераклаў на старабеларускую мову і выдаў на працягу трох гадоў 23 кнігі *Бібліі*. Першая кніга Францыска Скарыны «*Псалтыр*» выйшла ў Празе 6 жніўня 1517 г. Гэтая дата лічыцца пачаткам беларускага кнігадрукавання.

Каля 1520 г. Ф. Скарына прыбыў у Вільню, у якой беларускае насельніцтва састаўляла абсалютную большасць, і тут у доме віленскага бургамістра Якуба Бабіча заснаваў друкарню. Каля 1522 г. ён выдаў «*Малую падарожную кніжыцу*», а ў 1525 г. «*Апостол*».

У сярэдзіне 30-х гадоў Ф. Скарына зноў выехаў у Прагу, дзе прайшлі апошнія гады яго жыцця. Ён быў адным з заснавальнікаў Пражскага батанічнага саду і займаў пасаду каралеўскага садова-батаніка да самай смерці, якая надышла каля 1551 г.

Хоць звесткі, якія дайшлі да нас, і выяўленыя цяпер крыніцы не дазваляюць ва ўсёй паўнаце ўявіць жыццё гэтага выдатнага вучонага-энцыклапедыста, але і таго, што ёсць, дастаткова, каб ахарактарызаваць яго як тытана эпохі Адраджэння. Кіпучая і пленная дзейнасць Ф. Скарыны праявілася ў самых розных галінах. Ён быў і кнігавыдавец, і літаратар, і перакладчык, і мастак, і гісторык, і ўрач, і батанік, і мовазнаўца, і адважны падарожнік, і філосаф, і разам з тым, палітычны мысліцель і прававед, які вызначаўся глыбокім і праніклівым розумам. Па размаху сваёй шматбаковай дзейнасці ён належыць да ліку тых вучоных-энцыклапедыстаў эпохі Адраджэння, аблічча якіх абясмерціў Гётэ ў сваім «*Фаўсце*».

Бессмяротны подзвіг Францыска Скарыны — пераклад і выданне на тагачаснай беларускай мове Бібліі, якую ён разглядаў як сродак масавай асветы народа. Побач з англійскім перакладам Дж. Уікліфа (XIV ст.), чэшскім перакладам Я. Гуса (XV ст.) і нямецкім перакладам М. Лютэра (XVI ст.) гэта быў адзін з першых перакладаў Бібліі на нацыянальную мову. (Для параўнання заўважым, што ў цяперашні час Біблія перакладзена — цалкам альбо часткова — прыкладна на 2092 мовы).

Галоўнай крыніцай для вывучэння светапогляду Ф. Скарыны, у тым ліку палітычных і прававых ідэй, з'яўляюцца яго *прадмовы і пасляслоўі* да выдадзеных ім біблейскіх кніг, у якіх беларускі гуманіст выказаў свае думкі па найбольш актуальных праблемах грамадскага і палітычнага жыцця таго часу.

Прадмовы і пасляслоўі Ф. Скарыны выдаваліся двойчы: у 1969 і 1990 гг¹. Абодва выданні падрыхтаваў да друку вядомы даследчык старажытнай беларускай літаратуры А. Ф. Коршунаў. Для вывучэння светапогляду Ф. Скарыны можна карыстацца любым з гэтых выданняў. Калі будучь трапляцца незразумелыя словы альбо цэлыя сказы, трэба звяртацца да «Слоўніка мовы Скарыны» (Мінск., 1977. т. 1; 1984. т. 2).

Светапогляд Ф. Скарыны прасякнуты моцнымі нацыянальна-патрыятычнымі ідэямі, якія ён выказваў у такіх яркіх паэтычных словах: «Понеже от прирочения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя; птицы, летающие по воздуху, ведают гнезда своя; рыбы, плывающие по морю и в реках, чувуют виры своя; пчелы и тым подобная боронят ульев своих, — тако ж и люди, и где зродилися и ускармлиены суть по бозе, к тому месту великую ласку имають».

Бязмежная любоў да Радзімы праявілася не толькі ў яркіх словах, але і ў бессмяротных справах Скарыны. Для яго не было кашоўнасці больш высокай, чым Радзіма, а таму не было і мэты больш узвышанай, чым служэнне ёй. Менавіта таму ў прадмове да кнігі «Юдзіф», звяртаючыся «к людем посполитым русского (беларускага) языка», Ф. Скарына заклікаў іх, каб яны «всякого тружания и скарбов для посполитого доброго (дзяржавы — В.Ш.) и для отчины своея не лютовали» (не шкадавалі).

Патрыятызм Ф. Скарыны ляжаў таксама ў аснове яго любові да роднай мовы, якая, як ён пісаў, праяўлялася «наиболей с тое причины, иже мя милостивый бог с того языка на свет пустил».

¹ Гл.: Скарына, Ф. Прадмовы і пасляслоўі. — Мінск, 1969; Скарына, Ф. Творы: Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія. — Мінск, 1990.

Значнае месца ў прадмовах і пасляслоўях Ф. Скарына адводзіць палітычным і прававым праблемам. Для абазначэння дзяржавы Ф. Скарына ўжывае ў сваіх працах такія тэрміны, як «посполитое доброе», «отчина своя», «собрание людское» і іншыя. Яны павінны былі азначаць арганізацыю насельніцтва, якое займае акрэсленую тэрыторыю і падпарадкоўваецца адной і той жа ўладзе.

Мэтай дзяржавы з'яўляецца дасягненне ўсеагульнай карысці, магчыма лепшага жыцця. Гэтая думка яскрава відна ў наступных словах Ф. Скарыны, змешчаных у прадмове да выдадзенай ім Бібліі. Там, між іншым, ён пісаў, што «справа всякого собрания людского (дзяржавы — В. Ш.) і всякого града, еже верою, соединением ласки и згодою посполитое доброе помножено бывает».

Палітычны ідэал Ф. Скарыны — асветная, гуманная і моцная манархія. Узорнымі правіцелямі ён лічыў Саламона, Пталамея Філадэльфа, Салона, Лікурга, Нуму Пампілія і іншых старажытнаўсходніх, старажытнагрэчаскіх і рымскіх цароў і заканадаўцаў. На яго думку, манарх павінен быць набожным, мудрым, адукаваным, чулым, справядлівым да сваіх падданных. Ён абавязаны кіраваць дзяржавай у строгай адпаведнасці з законам, сачыць за справядлівым выкананнем правасуддзя. Адначасова павінен быць моцным і грозным, умець у неабходным выпадку абараніць свой народ. Аднак Ф. Скарына аддаваў перавагу асвечанаму і міралюбіваму гаспадару. Яго ідэалам у гэтым сэнсе быў егіпецкі цар Пталамей Філадэльф, які меў «более нежели четырьдесять тысячей» кніг і быў «милошник науки и мудрости».

Не адмаўляючы існавання ў грамадстве маёмаснай няроўнасці, Ф. Скарына лічыў, што ўзаемаадносін паміж «богатымі» і «убогими» павінны складвацца на аснове «братолюбия» (друголюбия). Грамадства павінна грунтавацца на міры і згодзе, бо ад апошняй «все доброе всякому граду и всякому собранию приходит», у той час як «незгода бо и наибольшие царства разрушает».

І хоць у прадмовах Ф. Скарыны мы не знаходзім падрабязна распрацаванага праекта ідэальнага грамадска-палітычнага ладу, аднак настойлівая прапаганда Ф. Скарынам асветы, «добрых обычаев», пастаянны зварот да антычнага часу, праслаўленне мудрых і адукаваных антычных дзяржаўных дзеячаў, законнасці і розуму даюць нам права сцвярджаць, што тагачаснае феадальнае грамадства не зусім адпавядала яго ідэалам. Выказваючы свае думкі аб заканадаўстве, Ф. Скарына лічыў, што пісаны закон павінен быць «почтливый, справеливый, можный, потребный, пожиточный подле приращения, подлуг обычаев земли, часу и месту пригожий, явный, не имея в себе закритости, не к пожитку единого человека, но к посполитому доброму написанный». У гэтых думках змешчаны цэлы комплекс пазітыўных прававых прынцыпаў, заснаваных на тэорыі натуральнага права. Іншымі словамі, закон павінен быць годным для выканання, карысным для насельніцтва і адпавядаць звычаям, часу і месцу.

Значную цікавасць уяўляюць погляды Ф. Скарыны на класіфікацыю права, найбольш поўна выкладзеныя ў прадмове да кнігі «*Другі закон Маісееў*». (Гл. Ф. Скарына. Творы. С. 62-64). На думку Ф. Скарыны, права дзеліцца на *натуральное і пісанае*. Натуральнае права (Скарына называе яго «прироженным») закладзена ў самай істоце чалавека. Яно аднолькавае для ўсіх людзей, уласціва кожнаму чалавеку і не залежыць ад месца і часу. «Сей закон прироженный написан ест в сердце единого каждого человека». Сэнс яго ў наступным: «*То чинити иным всем, что самому любо ест от иных всех, и того не чинити иным, чего сам не хочещи от иных имети*».

Пісанае права Ф. Скарына падзяляў на *боскае, царкоўнае (кананічнае) і земскае*. Прадпісанні (нормы) боскага права змешчаны ў кнігах Старога і Новага Запавету. У прадмове да ўсёй Бібліі Скарына пісаў: «У гэтай кнізе змешчаны ўсе законы і правы, якімі людзі павінны кіравацца на зямлі». Гэтыя нормы з'яўляюцца сінонімам волі бога. Яны маюць пячатку непераходзячай, вечнай боскай мудрасці. Таму заслугоўвае асуджэння не толькі той, хто не падпарадкоўваецца волі бога, але і той, хто не ведае яе прадпісанняў.

Кананічнае права — гэта пастанаўленні (каноны), прынятыя царкоўнай уладай. Па словах Ф. Скарыны, гэта — «правила светых отець, на сборех пописаные».

Вялікую ўвагу Ф. Скарына надае земскаму праву, якое «каждый народ с своими старейшими хвалили...яко им наилепей видело быти».

У земскім праве ў залежнасці ад грамадскіх адносін, што рэгуляваліся пэўнымі нормама, Ф. Скарына вылучаў: *наспалітае* права (яно ўключала ў сябе нормы грамадзянскага і сямейнага права), *міжнароднае, дзяржаўнае, крымінальнае, ваеннае* («рицкерское»), *гарадское* («мескае»), *марское, гандлёвае* («купецкое») права. Такі падзел права ў значнай ступені спрыяў як развіццю прававой тэорыі, так і практыцы каліфікацыі. Прапанаваная Скарынам класіфікацыя была выкарыстана пры падрыхтоўцы Статута Вялікага княства Літоўскага 1529 г.

Глыбокі тэарэтычны і практычны сэнс мела размежаванне земскага права з боскім і царкоўным (кананічным), таму што не прызнаваліся дамаганні духавенства на кіраўніцтва законатворчасцю і судовай практыкай.

Ф. Скарына прытрымліваўся ідэі вяршэнства народа ў праватворчасці.

Выказваючыся Ф. Скарына і па адным з найбольш важных пытанняў крымінальнага права аб мэце пакарання. На яго думку, мэта крымінальнага пакарання — застрашванне злачынцы і адначасова папярэджанне іншым асобам, здольным да злачынства.

Супастаўленне прававых ідэй Ф. Скарыны са зместам Статута Вялікага княства Літоўскага 1529 г. дазволіла асобным даследчыкам (напрыклад, прафесару Я. А. Юхо) прыйсці да высновы, што Скарына мог удзельнічаць у распрацоўцы гэтага зводу законаў.

Як адзін з лепшых прадстаўнікоў гуманізму эпохі Адраджэння, Ф. Скарына з'яўляўся прыхільнікам ідэі

міру паміж народамі («вечнага міру»), абвешчанай такімі выдатнымі сучаснікамі, як Дантэ, Піка дэла Мірандала, Эразм Ратэрдамскі, Себасцьян Франк. Ён страсна жадаў, каб «понеже был мир и покой по все времена». Гэтая ідэя Ф. Скарыны актуальная і сёння. Яна сугучна намаганням мільёнаў людзей захаваць мір на зямлі.

Аналіз асноўных палітыка-прававых ідэй Францыска Скарыны сведчыць пра значны ўклад, які ён зрабіў у беларускую палітычную навуку. Выкладаючы свае погляды, Скарына ўпершыню ўвеў у беларускую мову шэраг важных палітычных паняццяў і тым самым заклаў асновы беларускай палітычнай і прававой лексікі. Скарына быў не толькі вучоным-прававедам, але і юрыстам-практыкам. Ён неаднаразова выступаў у судах у якасці абаронцы асабістых інтарэсаў, а таксама інтарэсаў сваіх блізкіх. З мэтай абароны ад праследаванняў розных суцэжнікаў Ф. Скарына атрымаў у 1532 г. спецыяльны прывілей, паводле якога вызваліўся ад юрысдыкцыі ўсіх мясцовых судоў, і ўсе абвінавачванні і іскі супраць яго маглі прад'яўляцца толькі ў вялікакняжацкі суд.